

การสื่อความหมายทางวัฒนธรรม ในตำนานม้าคำไหล

Cultural Meanings in the Myth of Makamlai

ประเมศวร์ อุทรนิษฐ์* Poramet Uttararit

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาด้านตำนานม้าคำไหลในเชิงวัฒนธรรม ศึกษาจากตำนานท้องถิ่นบ้านธาตุ อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี เกี่ยวกับบุคคลในตำนานและพาหนะคู่กาย คือ พระศรีธาดาและม้าคำไหล ซึ่งตำนานนี้มีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อ ตลอดจนส่งผลให้เกิดประเพณีพิธีกรรมภายในท้องถิ่นกระทั่งถึงปัจจุบัน ผลการศึกษาพบว่าตำนานม้าคำไหลมีอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมต่อชุมชนบ้านธาตุอยู่ 4 ประเด็น คือ 1) เป็นตำนานปรัมปราท้องถิ่นที่สะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับบุคคลในอดีตและการสร้างบ้านแปลงเมือง 2) เป็นตำนานที่ทำให้กำเนิดพิธีกรรมทรงม้าคำไหล 3) เป็นตำนานที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างพิธีกรรมและประเพณีบุญบั้งไฟเข้าในบริบทเดียวกัน 4) เป็นตำนานที่สะท้อนความเชื่อทางศาสนาและความศักดิ์สิทธิ์ การศึกษาด้านในครั้งนีชี้ให้เห็นวัฒนธรรมอันเกิดจากความคิดและความเชื่อที่มีมาตั้งแต่โบราณ ผสมผสานกับประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่นกลายเป็นแบบแผนปฏิบัติสืบต่อกันมา ซึ่งเป็นกุศโลบายช่วยให้ผู้คนในสังคมมีความรักสามัคคี ศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และบรรพบุรุษ ปฏิบัติตามกฎหมายเกณฑ์ทางสังคม ตลอดจนมีที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ

คำสำคัญ: ตำนานม้าคำไหล, การสื่อความหมายทางวัฒนธรรม

* นิสิตระดับปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
MA student, Mater of Arts Program in Thai, Department of Thai and Oriental Languages, Faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University

Abstract

The objective of this article is to study the legend of Makamlai (i.e. Kamlai Horse) in cultural terms from the local legend in Phen District, UdonThani Province by considering the legendary person and his companion: Phra Sri That and Makamlai. The legend affects the local people's thoughts, beliefs and cultural rituals. According to the findings, it was found that the legend had four cultural influences the Ban That Community as follows: 1) Reflection the history of people in the past and the construction of city, 2) leading to Song Makamlai Ritual, 3) linking Song Makamlai Ritual and Boon Bung Fai Festival together, and 4) reflecting religious beliefs and holiness. This study indicated that the cultures were created from ancient beliefs and mixed with the local rituals and then created practices that have been inherited since then. This is an idea for promoting harmony, faith in sacred things and ancestors, social rules and religion.

Keywords: *Cultural Meanings, Myth of Makamlai*

บทนำ

ประเพณีบุญบั้งไฟหรือประเพณีบุญเดือนหกของอีสานนับเป็นนับเป็นจารีต “ฮีดคอง” ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต แต่สำหรับบุญบั้งไฟที่บ้านธาตุ อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธาณินั้นไม่เพียงเฉพาะมีชววนพ็อนรำ ชววนซั้ง และการจุดบั้งไฟเหมือนอย่างทีพบเห็นโดยทั่วไปในภูมิภาคอีสานน้เท่านั้น กล่าวคือ ในท้องถิ่นบ้านธาตุนั้นจะมีภาพของพิธีกรรม การละเล่น “ม้าคำไหล” ซึ่งเป็นตัวละครในตำนานท้องถิ่นที่ได้รับการเล่าขานสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษของชาวบ้านธาตุมาปรากฏในพิธีกรรมด้วย ม้าคำไหลถือเป็นจุดเด่นที่สำคัญของประเพณีบุญบั้งไฟบ้านธาตุ เป็นตัวแทนของความเป็นดินแดนแห่งอารยธรรมดั้งเดิมและมีพัฒนาการทางสังคมที่สืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนานกว่าดินแดนอื่นๆ ในภาคอีสาน ภาพของม้าคำไหลจึงถือเป็นประติษฐกรรมทางสังคมเฉพาะกลุ่มที่ “ชาวบ้านธาตุ” ได้สร้างสรรค์ขึ้นเองภายในท้องถิ่น

ปัจจุบันประเพณีบุญบั้งไฟบ้านธาตุได้รับความนิยมและถือเป็นประเพณีที่สำคัญของจังหวัดอุดรธานี ซึ่งทำให้มีผู้สนใจทั้งในประเทศและต่างประเทศต่างก็มาร่วมเป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมนี้ ประเพณีนี้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับผีผู้คุ้มครองดั้งเดิม (Ancestor Spirits) หรือผีบรรพบุรุษนั่นคือ “พระศรีธาตุ” และ “ม้าคำไหล” ที่ผู้คนชาวท้องถิ่นและต่างถิ่นต่างมองว่าพระศรีธาตุและม้าคำไหลนี้เสมือนเป็นตัว “mascot” ของงาน บุญบั้งไฟบ้านธาตุนี้ นอกจากจะเป็นงานรื่นเริงสนุกสนาน แข่งขันบั้งไฟ ชววนพ็อนรำ และการประกวดธิดาบั้งไฟล้านแล้ว งานบุญบั้งไฟบ้านธาตุยังจัดขึ้นเพื่อบูชาอ้อนวอนให้ผีบรรพบุรุษช่วยดลบันดาลความอยู่ดีมีสุข รวมทั้งความอุดมสมบูรณ์ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนและบ้านเมืองด้วย ฉะนั้น สิ่งสำคัญที่แทรกอยู่ในประเพณีบุญบั้งไฟบ้านธาตุจึงเป็นคติความเชื่อที่หลากหลายซับซ้อนปะปนอยู่ร่วมกัน ทั้งคติพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนา รวมถึงคติความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับการบูชาผี ซึ่งจะมีการประกอบพิธีการอัญเชิญดวงวิญญาณของผีบรรพบุรุษให้มาช่วยดูแลคุ้มครอง และทำนายโชคชะตาบ้านเมืองด้วยเช่นกัน

แม้ประเพณีบุญบั้งไฟจะมีปรากฏอยู่ทั่วไปในภาคอีสานของประเทศไทย แต่ประเพณีบุญบั้งไฟบ้านธาตุก็มีความพิเศษและแตกต่างไปจากถิ่นอื่น ซึ่งมีใช้เพียงแต่เป็นเทศกาลรื่นเริงตามฮีดคองของอีสานโดยทั่วไป ที่มีแหล่งที่มาจากคติพราหมณ์-ฮินดูเท่านั้น หากแต่เป็นพิธีกรรมว่าผีบรรพบุรุษพื้นเมืองดั้งเดิมและพุทธศาสนา ความคิดความเชื่อทั้งสามแบบนี้ได้ถูกผสมกลมกลืนอยู่ร่วมกันในงานพิธีเดียวกันซึ่งจะได้กล่าวให้เห็นต่อไป และถึงแม้จะมีการศึกษาเกี่ยวกับตำนานท้องถิ่นและประเพณีบุญบั้งไฟไปบ้างแล้ว แต่โดยมากมักเป็นการศึกษาแบบภาพรวมเกี่ยวกับความเชื่อและประเพณีบุญบั้งไฟเท่านั้น ซึ่งก็มีความเชื่อและได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่เหมือนกันหมด ในบทความนี้

ผู้เขียนจึงสนใจที่จะศึกษาตัวละครสัญลักษณ์ ซึ่งในที่นี้ก็คือ “พระศรีธาดาและม้าคำไหล” ที่ปรากฏในตำนานและพิธีกรรม เพื่อค้นหาอธิบายประวัติความเป็นมา ความเชื่อ และ เหตุผลในการแสดงพฤติกรรม ตลอดจนการดำรงอยู่ของพิธีกรรมในสังคม

1. ตำนานม้าคำไหล: เรื่องเล่าที่สะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับบุคคลในอดีต และการสร้างบ้านแปงเมือง

จากการสำรวจและรวบรวมตำนานม้าคำไหลในการรับรู้ของชาวบ้านธาตุพบว่า มี ปรากฏทั้งในประเพณีลายลักษณ์ (literary tradition) และประเพณีมุขปาฐะ (oral tradition) ซึ่งผู้เขียนได้รวบรวมมาได้ทั้งสิ้นจำนวน 4 ส่วน ดังนี้

ในข้อมูลของสำนักวัฒนธรรมจังหวัดอุตรธานีเรียบเรียงโดย คณะเจ้าหน้าที่ วัฒนธรรมจังหวัดอุตรธานี (2540: 2-3) มีปรากฏอยู่ 2 ส่วน ดังนี้

1.1 ตำนานม้าคำไหลบ้านธาตุ เมืองอุตรธานี

ม้าคำไหล เป็นม้าทรงพระศรีธาดุซึ่งเป็นเจ้าเมืองที่ปกครองบ้านธาตุในหลายร้อย ปีก่อน ซึ่งสมัยก่อนเจ้าเมืองจะมีม้าเป็นพาหนะเพื่อใช้ในการเดินทางและตรวจเยี่ยมราษฎร ม้าคำไหลนี้พระศรีธาดุได้เกิดนิมิตว่าเป็นม้าทรงของพระเจ้าสิริธัตตะ (พระพุทธเจ้า) มาจุติ เป็นม้าทรงของพระศรีธาดุซึ่งพระศรีธาดุจะได้พบม้าตัวนี้ทางทิศเหนือของเมืองเมื่อตื่นขึ้น มาในตอนเช้าก็ให้คนเดินทางไปดูทิศเหนือที่นิมิตฝันก็ได้พบม้าสีนิลกำลังเล็มหญ้าอยู่และ เมื่อให้คนไปจับมาขี่ก็ไม่มีใครสามารถขี่ได้ เมื่อพระศรีธาดุได้เข้าใกล้ก็สามารถขึ้นขี่ควบไป ได้อย่างสบาย ต่อมาพระศรีธาดุได้เสียชีวิตลงม้าคำไหลจึงเกิดความอาลัยอาวรณ์จนกระทั่ง ต่อมใจตายตามพระศรีธาดุไป

1.2 ตำนานงานประเพณีบุญบั้งไฟล้าน ต. บ้านธาตุ อ. เพ็ญ จ. อุตรธานี

จากตำนานเล่าขานต่อๆ กันมา พระศรีธาดุผู้ซึ่งปกครองชาวบ้านธาตุในสมัยนั้น ท่านได้ปกครองด้วยความเป็นธรรม ดูแลทุกข์สุขของราษฎรอย่างใกล้ชิด ทุกครั้งที่ท่านออกไปเยี่ยมเยียนราษฎรท่านจะขี่ม้าเป็นพาหนะ ชาวบ้านทุกคนต่างเลื่อมใสศรัทธาในตัวท่าน เป็นอย่างมาก ครั้งหนึ่งท่านและราษฎรได้ร่วมกันบูรณะซ่อมแซมองค์พระเจดีย์ (ซึ่งปัจจุบัน ชาวบ้านเรียก องค์พระศรีมหาธาตุ) ซึ่งองค์พระเจดีย์แห่งนี้สร้างขึ้นในสมัยก่อนที่พระ ศรีธาดุจะมาปกครอง องค์พระเจดีย์ได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (จากคำบอกเล่าต่อๆ กัน มาว่าเป็นกระดูกนกก้อยของพระพุทธเจ้า) หลังจากบูรณะซ่อมแซมเสร็จท่านกับราษฎรได้ ร่วมกันฉลองสมโภชตรงกับวันเพ็ญเดือนหก ในการสมโภชท่านได้ร่วมกับราษฎรทำบั้งไฟ มาจุดถวาย การจุดบั้งไฟดังกล่าวนี้เป็นการบพาลศาลกล่าวเพื่อให้บ้านเมืองพ้นจากวิบัติ ภัยต่างๆ การจุดบั้งไฟในสมัยนั้นจะจุดอยู่ในบริเวณวัด (ปัจจุบันคือวัดศรีเจริญโพชนก) เป็นการเฉพาะฉลองสมโภชขององค์พระเจดีย์

ต่อมาหลังจากพระศรีธาดุเสียชีวิตไม่นานม้ายี่ที่ท่านเคยซึ่เป็นพาหนะประจำตัวก็ได้
ตรอมใจตายตามไป ครั้นถึงวันเพ็ญเดือนหกซึ่งเป็นวันคล้ายวันพระศรีธาดุเสียชีวิต ราษฎร
จึงจัดงานฉลองสมโภชดังที่เคยปฏิบัติมาในทุกปี และเพื่อเป็นการรำลึกถึงท่านต่อมาทาง
คณะกรรมการหมู่บ้านและประชาชนในท้องถิ่นจึงได้สร้างม้ายี่ของพระศรีธาดุขึ้นมาแทน
เป็นม้ายี่จำลองที่ทำจากเหง้าไม้ไผ่ เมื่อสร้างเสร็จก็ทำพิธีบวงสรวงสังคีตลัทธิธัญญะ
วิญญานม้ายี่ให้เข้าสิงสถิตในม้ายี่จำลองนั้นและให้ชื่อว่า “ม้ายี่ค่าไหล”

1.3 ตำนานม้ายี่ค่าไหล

ในรายงานผลการปฏิบัติงานของเทศบาลตำบลบ้านธาตุ ประจำปี พ.ศ. 2558 เขียน
โดย พุทธกาล พันธุ์ทอง (2558: 18) ได้กล่าวถึงตำนานม้ายี่ค่าไหลซึ่งมีเนื้อเรื่องดังนี้

พ่อตุ้มสมศรีผู้พบซากปรักพังของบ้านธาตุและพบพระธาตุเจดีย์ ได้นำพรรคพวก
ญาติพี่น้องและผู้สมัครรักใคร่มาร่วมทำการบูรณะปฏิบัติพระธาตุเจดีย์และสร้างบ้านธาตุขึ้น
ใหม่ ชาวบ้านจึงได้แต่งตั้งให้เป็นพระศรีธาดุปกครองบ้านเมือง ต่อมาวันหนึ่งได้มีมติว่า “มี
ชายแต่งกายสีชวามายอกให้ไปซื้อม้าขาวตัวหนึ่งที่อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านโดยอย่า
ต่อรองราคา เมื่อซื้อแล้วให้ขี่กลับมาได้เลยเพราะเป็นม้าพระพุทเจ้า” จึงปฏิบัติตามและก็
เป็นจริงตามที่ฝัน เดิมทีพ่อตุ้มศรีขี่ม้าไม่เป็นแต่สามารถขี่ได้อย่างคล่องแคล่วถือได้ว่าเป็นผู้มี
บุญญาธิการ พ่อตุ้มสมศรีได้ขี่ม้าขาวกัณฐะตัวนี้ออกเยี่ยมเยียนราษฎรตลอดมาได้รับความ
ผาสุกได้อย่างรื่นไหลไม่ติดขัด มีค่าเสมือนทองคำจึงขนานนามม้ายี่กัณฐะว่า “ม้ายี่ค่าไหล”

พ่อตุ้มสมศรีและม้ายี่ค่าไหลได้เสียชีวิตลงในเวลาใกล้เคียงกันในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน
6 ประชาชนต่างอาลัยรักอย่างสุดซึ้งจึงได้ทำบุญอุทิศดวงวิญญานให้กับพระศรีธาดุ และ
ดวงวิญญานของม้ายี่กัณฐะหรือม้ายี่ค่าไหลให้ได้ขึ้นสู่สวรรค์ในวันอาสาฬหบูชา คือ วัน
ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานของพระพุทธรองค์ และหากละเว้นการปฏิบัติชาวบ้านจะเกิด
อาเพศล้มตายหรือเกิดทุกข์ภัยอย่างหาเหตุ จึงได้มีการทำบั้งไฟจุดส่งดวงวิญญานใน
วันทำบุญอุทิศทุกปี แต่ต่อมาวิญญานม้ายี่ค่าไหลได้เข้าทรงตาจ้าวว่า ขอให้คนนั้นคนนี้เป็น
ร่างทรงโดยให้ประดิษฐ์ม้ายี่จำลองเหมือนกับม้ายี่กัณฐะแล้วซื้อออกวิ่งเยี่ยมเยียนอวยพร
ให้แก่ประชาชนผู้มาร่วมงานประเพณีบุญบั้งไฟทุกปี จนเป็นที่เอิกเกริกลือเลื่องไปทั่วแผ่น
ดินโดยขณะที่ร่างทรงนำม้ายี่ออกวิ่งถ้าหยุดตรงกับผู้ใดหรือชนถือว่าผู้นั้นมีโชคให้รับยกมือ
ไหว้ขอพรหรือทำบุญด้วยขัจยี่ที่มีอยู่ที่มือทันที อย่าละเว้นทั้งนี้เพื่อเป็นสิริมงคลให้แก่ตัวเอง

ต่อมาเมื่อย่างเข้าสู่สมัยโลกาภิวัตน์ได้มีคหบดีชาวบ้านธาตุผู้ใจบุญและบุคคลที่มีความ
ความสำเร็จสมหวังจากการบนบานศาลกล่าวพระมหาธาตุเจดีย์และม้ายี่ค่าไหลได้รวมพลัง
กันจัดมหกรรมบุญบั้งไฟล้านขึ้นเพื่อเป็นมหาบูชาที่ยิ่งใหญ่จนเป็นข่าวจรขยายไปทั่วโลก
โดยคณะลูกสาวของคุณตาบุญหนา เหวรรรณที่อยู่ในต่างประเทศได้พากันกลับมาบูชาพระ

มหาธาตุ วัดศรีเจริญโพนบกบ้านธาตุ หมู่ที่ 10 ทุกปี โดยมีคุณพรพิมล คุณสุภานถ และคุณละอองดาว เหววรรณ จนกระทั่งกลายเป็นประเพณีบุญบั้งไฟล้านของชาวบ้านตำบลบ้านธาตุ อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี สืบมาจนถึงปัจจุบัน

1.4 ตำนานม้าคำไหล

ในบทสัมภาษณ์ของประสันต์ ธาตุชัย (2558: กรกฎาคม) มีเนื้อเรื่องกล่าวถึงตำนานม้าคำไหลไว้ ดังนี้

ในอดีตเมื่อร้อยกว่าปีก่อนพ่อตุ้มสมศรีได้พบซากปรักหักพังเป็นเจดีย์มีลักษณะเป็นศิลปะแบบลาว จึงได้นำพาชาวบ้านซ่อมแซมบูรณะใหม่ให้มีสภาพสมบูรณ์ โดยเชื่อว่าพระเจดีย์นี้ได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ (พระพุทธรูปและเหล่าพระอรหันต์เคยเสด็จมาที่นี่ และพระพุทธรูปเจ้าได้ประทับรอยพระพุทธรูปบาทไว้ที่บริเวณใกล้เคียง) หลังจากที่บูรณะเสร็จก็ได้ทำพิธีบวงสรวงพระเจดีย์ตามความเชื่อ มีการจุดบั้งไฟถวายเพื่อเป็นการบูชาต่อองค์พระเจดีย์ พร้อมกันนี้พ่อตุ้มสมศรีก็ได้ตั้งบริเวณนี้ขึ้นเป็นบ้านใหม่โดยให้ชื่อว่าบ้านธาตุด้วยเหตุที่พบธาตุเก่าแก่นั่นเองและแต่งตั้งพ่อตุ้มสมศรีให้เป็นพระศรีธาตุ

ต่อมาวันหนึ่งพระศรีธาตุได้เกิดนิมิตว่า เห็นม้าลักษณะดีอยู่บริเวณทางทิศตะวันออก ในนิมิตนั้นม้ามีความสง่าผ่าเผยไม่เหมือนกับม้าโดยทั่วไป ครั้นถึงรุ่งเช้าพระศรีธาตุจึงให้คนไปตามหาม้าในนิมิตตามทิศดังกล่าวก็ปรากฏว่ามีอยู่จริง จึงพากันไล่จับม้าแต่ไม่สามารถจับได้เพราะม้าตัวดังกล่าววิ่งเร็วนักและมีความพละมาก เหล่าชายฉกรรจ์จึงได้นำความไปแจ้งแก่พระศรีธาตุว่า “ม้านี้ไม่ใช่ม้าธรรมดา ไม่มีใครสามารถจับได้ หากแต่อาจเป็นม้าคู่บารมีของผู้มีบุญญาธิการ” พอทราบดังนั้นพระศรีธาตุจึงไปดูด้วยตนเองและจะเข้าไปจับม้า ม้านั้นก็ให้พระศรีธาตุจับแต่โดยดีไม่มีอาการขัดเคืองแต่ประการใด ชัดกับคำบอกเล่าที่ได้รับฟังมา จากนั้นพระศรีธาตุก็ตั้งชื่อให้ม้านั้นว่า “คำไหล” ซึ่งหมายถึง เงินทองไหลมา พระศรีธาตุได้ขี่ม้าคำไหลตรวจเยี่ยมราษฎรเรื่อยมาตลอดจนสิ้นอายุขัย หลังจากที่พระศรีธาตุสิ้นชีวิตลงแล้วม้าคำไหลก็เกิดตรอมใจและตายตามพระศรีธาตุไปในเวลาใกล้เคียงกัน

หลังจากที่พระศรีธาตุและม้าคำไหลจากไปก็ยังคงความอภิลักษณ์แก่ชาวบ้านเป็นอย่างดี ชาวบ้านได้สืบทอดประเพณีพิธีกรรมที่พระศรีธาตุเคยได้นำพากระทำไว้ คือการบวงสรวงไหว้พระเจดีย์เป็นประจำทุกปีและประเพณีบุญบั้งไฟก็ให้กระทำอย่างได้ขาด พระศรีธาตุได้สื่อกับพ่อจ้าวให้มีการเล่นม้าคำไหลทุกปีในคราวที่จัดบุญบั้งไฟและไหว้พระเจดีย์ เพราะเป็นเสมือนการอัญเชิญพระศรีธาตุมาในคราวเดียวกันนี้ด้วย ชาวบ้านจึงได้ถือปฏิบัติตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

จากข้อมูลที่ได้รวบรวมข้างต้นนั้น ผู้เขียนได้เสนอเค้าโครงเรื่องย่อของตำนานม้าคำไหลสำนวนต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวบ้านธาตุแล้ว ตำนานเรื่องนี้ยังเป็นที่ยึดถือของคนทั่วไปโดยเฉพาะในบริเวณอำเภอและจังหวัดใกล้เคียง ถึงแม้รายละเอียดของเรื่องตำนานนี้มีความแตกต่างกันในแต่ละสำนวน แต่เค้าโครงเรื่องและพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องนั้นก็พบว่ามีคล้ายคลึงกันอยู่มาก

บทบาทและความสำคัญของตำนานม้าคำไหลนี้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชาวบ้านธาตุอยู่ 2 ประการ คือ ตำนานเรื่องนี้เป็นเรื่องเล่าถึงการสร้างบ้านแปลงเมืองในยุคแรกเริ่มของบ้านธาตุ รวมทั้งยังเป็นการบอกเล่าให้เห็นว่าพระศรีธาตุและม้าคำไหลนั้นเป็นบรรพบุรุษในสังคมดั้งเดิมที่มีบุญคุณต่อชาวบ้านธาตุ ตำนานม้าคำไหลช่วยทำให้ชาวบ้านธาตุเกิดความสำนึกในการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ให้กับกลุ่มชน รวมทั้งสร้างสำนึกในเชิงความเชื่อทางศาสนาว่าในอดีตชาวบ้านธาตุเคยนับถือบูชาพระศรีธาตุและม้าคำไหลนี้ ซึ่งเชื่อว่าเป็นผีผู้คุ้มครองที่มีพลังอำนาจเหนือธรรมชาติมาก่อน ทั้งยังเป็นผู้ที่สามารถปกป้องรักษาคุ้มครองสรรพชีวิตและเป็นผู้ที่มีอำนาจดลบันดาลให้เกิดความอยู่ดีมีสุขแก่ลูกหลานชาวบ้านธาตุอีกด้วย

จากการพิจารณาเนื้อหาของตำนานม้าคำไหลนั้น ผู้เขียนพบว่าเนื้อหาสะท้อนให้เห็นถึงภาวะการเป็นผู้นำของพระศรีธาตุ การบุกเบิกในหลายๆ ด้าน เช่น พระศรีธาตุนำพาชาวบ้านก่อสร้างเมือง การทำนุบำรุงศาสนสถาน การนำพาชาวบ้านให้เข้าถึงพิธีกรรมทางศาสนา รวมถึงการเข้าทรงของม้าคำไหลเป็นพิธีกรรม หากพิจารณาเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องแก่นนั้นภาพของพระศรีธาตุและม้าคำไหลจะชี้ให้เห็นว่าทั้งสองนี้เป็นสัญลักษณ์ในความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่ผู้คนในดินแดนแถบนี้เชื่อถือกันมาเนิ่นนาน กล่าวคือ ในตำนานสำนวนที่กล่าวถึงพระศรีธาตุนั้นว่าเกิดจากอำนาจของพญาแถนซึ่งเป็นผู้บัญชาให้เทพบุตร (พระศรีธาตุ) ลงมาเกิดเพื่อนำพาชาวมุขย์บ้านธาตุสร้างบ้านแปลงเมือง อบรมสั่งสอนให้รู้จักวิธีดีดครองตลอดจนปกป้องคุ้มครองชาวมุขย์เมืองนี้ให้อยู่เย็นเป็นสุข เมื่อหมดสิ้นอายุขัยแล้วจึงกลับมาอยู่เมืองฟ้าเมืองแถนดั้งเดิม และขณะไปเกิดเป็นมุขย์นั้นจะส่งดวงจิตของเทพบุตรองค์หนึ่ง (ที่เคยเกิดเป็นม้าก็ณฐกะของพระพุทธเจ้า) ลงไปช่วย ซึ่งม้านั้นก็คือ ม้าคำไหล

ถ้าย้อนกลับไปพิจารณาในแง่ความสัมพันธ์ของตัวละครทั้งสามนั้นคือ พญาแถน พระศรีธาตุ และม้าคำไหลนั้น ก็จะพบว่าตัวละครเหล่านี้มีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ พระศรีธาตุและม้าคำไหลเป็นตัวละครที่มีสถานภาพความเป็นแถนอีกอย่างหนึ่ง ทั้งนี้ในคติความเชื่อของคนไทยพบว่าแถนมีหลายรูปแบบ กล่าวคือ มีทั้งแถนแดง แถนซี แถนหลวง ฯลฯ

อย่างไรก็ดี ตำนานได้บรรยายให้เห็นว่าการที่ชาวบ้านธาตุอยู่เย็นเป็นสุขเท่าทุกวันนี้ เนื่องจากพระศรีธาตุได้วางรากฐานแนวประพฤติปฏิบัติเอาไว้ในครั้งที่ยังดำรงสถานภาพความเป็นมนุษย์อยู่นั้น และเมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วกลายสภาวะการดำรงดวงจิตในภาพของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เหนือธรรมชาติก็ยังคงมีความห่วงใยลูกหลานไม่ได้ละทิ้งแต่ประการใด การจากไปของพระศรีธาตุและม้าคำไหลนั้นไม่ได้เป็นเพียง “จุดจบ” (the end) ของทั้งสอง หากแต่เป็นจุดเริ่มต้นของทั้งสองในบทบาทของการเป็น “ผีเมือง” ผู้ทำหน้าที่เป็นผีอารักษ์คุ้มครองบ้านเมืองมาจนปัจจุบัน แต่การที่ผีเมืองนี้จะมาทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ได้นั้นและถือเป็นการรำลึกถึงพระคุณของดวงวิญญานศักดิ์สิทธิ์จะต้องมีพิธีกรรมซึ่งเกิดจากความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย กล่าวคือ ต้องมีการบวงสรวงบูชาเป็นประจำทุกปีหากปีใดไม่ถือปฏิบัติจะเกิดอาเพศเหตุร้าย บ้านเมืองจะเกิดความไม่สงบสุขการปฏิบัติจะขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ได้ถือเป็นการของคู่บ้านคู่เมือง

ลักษณะของตำนานดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นภาพของบุคคลสำคัญในอดีตที่มีบทบาทเป็นผู้นำ สมชาติ ฌณีโชติ (2554: 28) ได้กล่าวถึงความสำคัญของตำนานที่เกี่ยวกับผู้นำทางวัฒนธรรม คือ การที่บุคคลที่ได้รับการยกย่องให้เป็น “บุคคลศักดิ์สิทธิ์” (Deified) ที่มีผู้คนพากันไปเคารพกราบไหว้ ประกอบพิธีกรรมบวงสรวง และอ้างอิงเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีกฎเกณฑ์และมีศีลธรรม ตำนานคือประวัติความเป็นมาของผู้คนและการอยู่ร่วมกันในท้องถิ่น โดยมีการถ่ายทอดเล่าเรื่องและปรุงแต่งตำนานให้เข้ากับสถานการณ์ทางสังคมอยู่ตลอดเวลา สังคมใดที่ดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องและเป็นปึกแผ่นมั่นคง สังคมนั้นก็ยังคงมีตำนานอยู่ในความทรงจำของผู้คนในลักษณะของประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตในการรับรู้ของผู้คนในสังคมนั้นตลอดไป

นอกจากนี้ในทรรชนะของธิดา สารเยชา (2552: 55-56) ยังแสดงให้เห็นว่าการนำตำนานมาใช้เป็นหลักฐานเพื่ออธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับผู้คนในท้องถิ่นในมิติด้านประวัติศาสตร์ย่อมทำให้เห็นความเป็นมาหรือการคลี่คลายของอดีตตั้งแต่สมัยก่อนที่จะมีการบันทึกเรื่องราวเป็นลายลักษณ์อักษร ตำนาน คือ ข้อมูลพื้นฐานที่เป็นความรู้อีกชุดหนึ่งที่น่าไปสู่การทำความเข้าใจในเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มผู้คนในสังคม ชุดความรู้จากตำนานคือองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยทำให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้ง (Insight) ให้ภาพที่ลึกลับเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวและแรงผลักดัน (Motives) ของชาวบ้านหรือผู้คนในท้องถิ่น อีกทั้งยังให้ข้อมูลที่สืบเนื่องเชื่อมโยงกับเรื่องราวที่มีลักษณะเป็นประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับบุคคลในประวัติศาสตร์ (Historical Figure) หรือที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในอดีตที่อยู่ในความทรงจำของผู้คนในท้องถิ่น ตำนานจึงเปรียบเสมือนประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต (Living History) เพราะมีการบอกเล่าสืบต่อกันมา ตำนานจึงเป็นชุดความรู้ที่เชื่อมโยงมาถึงผู้คนในปัจจุบันให้รับรู้เรื่องราวในอดีตที่ผ่านมาเป็นระยะเวลาที่นานมากแล้วได้

2. จากความเชื่อสู่พิธีกรรมการเล่นม้าคำไหล

เราคงไม่อาจจะปฏิเสธได้ว่า “ความเชื่อ” (Belief) มีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลเป็นอย่างมาก ทั้งในส่วนที่เป็นพฤติกรรมและอารมณ์ความรู้สึก ความเชื่อเป็นที่มาของพฤติกรรมต่างๆ และเป็นแบบแผนกำหนดพิธีกรรม ความเชื่อมักเป็นสิ่งที่ลบล้างได้ยากและที่สำคัญความเชื่อยังสามารถส่งผ่านจากบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลอื่นได้จนเกิดเป็น “ความเชื่อหมู่” (Mass belief) (สุภาวดี เจริญเศรษฐมฺห, 2548: 74) ดังกรณีชาวอีสานที่อาศัยอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงมีความเชื่อเรื่องบั้งไฟพญานาค เป็นปรากฏการณ์ที่มีดวงไฟกลมๆ ลักษณะเป็นแสงสว่างคล้ายเปลวไฟพุ่งขึ้นบริเวณแม่น้ำโขง ชาวท้องถิ่นเชื่อว่าเป็นบั้งไฟพญานาคที่เหล่าพญานาคจากนาคพิภพซึ่งเป็นอีกมิติหนึ่งอยู่บริเวณใต้ลำน้ำโขงลงไป ปากันพันดวงไฟขึ้นจากท้องน้ำเพื่อเป็นพुरुบูชาต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น ตลอดทั้งชีวิตของแต่ละบุคคลจะมีความเชื่อในสิ่งต่างๆ มากมาย ทั้งเชื่อที่มีเหตุผลซึ่งสามารถพิสูจน์ได้ทางวิทยาศาสตร์ ความเชื่อที่ยังไม่สามารถพิสูจน์ได้ และความเชื่อแบบงมงายไร้เหตุผล (superstitious)

ในกรณีความเชื่อเรื่องพิธีกรรมการทรงม้าคำไหลหรือบั้งก็เรียกการละเล่นม้าคำไหลนั้น ในแง่ของคติชนวิทยาความเชื่อลักษณะนี้จะถูกจัดให้อยู่ในประเภท “ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ” กล่าวคือ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับโลกของวิญญาณ ภูตผีปีศาจ พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์ และเวทมนต์คาถา ความเชื่อลักษณะนี้เรียกได้อีกว่า ความเชื่อกลุ่มคนหรือความเชื่อพื้นบ้าน (folkbelief) ความเชื่อแบบนี้เป็นความเชื่อที่ไม่ต้องการคำอธิบายเหตุผลใดๆ ซึ่งพิธีกรรมทรงม้าคำไหลมีความเชื่อเป็นกิจกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สืบทอดกันมาแต่บรรพกาล (ไม่มีบันทึกหลักฐานที่ชัดเจน แต่จากการสอบถามคนต่างถิ่นเมืองเพ็ญและมีการเล่าต่อๆ กันมา พอจะสันนิษฐานได้ว่า มีมาในสมัยพระศรีธาตุหรือพ่อตู้สมศรี ระหว่าง พ.ศ. 2390 หรือประมาณ 168 ปี) หากไม่ใช่เทศกาลงานประเพณีบุญบั้งไฟบ้านธาตุคือวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ห้ามนำม้าคำไหลออกจากหอโสงที่วัดศรีเจริญโพนบกโดยเด็ดขาด มิฉะนั้นจะเกิดอาเพศขึ้นในหมู่บ้านซึ่งเป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมาของชาวบ้านธาตุ

มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับความเชื่อและศรัทธาที่มีต่อม้าคำไหลอยู่ว่า ในสมัยที่นายอำเภอชูป สุวีโรจน์ มาเปิดงานบุญบั้งไฟที่บ้านธาตุ (ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าปี พ.ศ.ใด) ได้สั่งตำรวจจับคนเล่นม้าคำไหลเนื่องจากมีการเล่นโคลนและมีการวิ่งชนชาวบ้านและมองเห็นว่าเมื่อชนใครจะต้องให้เงิน และหนีโดยไม่มีการเกรงใจซึ่งมองว่าดูไม่เหมาะสม ทั้งนี้ที่ตำรวจจับคนเล่นม้าคำไหลทำให้เกิดการประท้วงอย่างรุนแรงล้มลงทันทีจะทำอย่างไรก็ไม่หาย ซึ่งคราวนั้นก็มีคนแนะนำให้ปล่อยคนเล่นม้าคำไหลที่ถูกจับทำให้นายอำเภอชูปหาย

เป็นปกติอย่างน่าอัศจรรย์ (ประสันต์ ชาติชาย: สัมภาษณ์ กรกฎาคม 2558) และทำให้ความเชื่อด้านความศักดิ์สิทธิ์ในการละเล่นม้าคำไหลเพิ่มมากขึ้น

หากพิจารณาเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้นนี้ตามหลักปรัชญาที่ถูกนิยามความหมายว่า “องค์ความรู้เป็นความเชื่อที่พิสูจน์แล้วว่าเป็นจริง” (justified true belief) การละเล่นม้าคำไหลก็ไม่ถือว่าเป็นความเชื่อศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นจริงและมีเหตุผล เพราะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตำรวจคนนั้นไม่ได้ผ่านการวินิจฉัยอย่างเป็นระบบและไม่ได้มีการพิสูจน์กับบุคคลอื่นเลย แต่เนื่องจากนิยามของหลักปรัชญาจะต้องเป็นความเชื่อที่สอดคล้องกับความเป็นจริง เพราะมาจากหลักฐานและการใช้เหตุผลที่เหมาะสม อย่างไรก็ตามนิยามนี้ก็ยังไม่เป็นที่ยอมรับของนักวิชาการบางส่วน โดยอ้างว่าความเชื่อดังกล่าวไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นมาจากความรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์เสมอไป ทั้งนี้เนื่องจากความเชื่อในบางสิ่งบางอย่างอาจมาจากการประเมินว่า สิ่งที่มีความเป็นไปได้เกินกว่าร้อยละ 50 นั้น จัดเป็นความจริง (reality) ก็เป็นไปได้ ฉะนั้นความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมการละเล่นม้าคำไหลที่มีมากขึ้นก็ไม่นับว่าเป็นเรื่องแปลกแต่อย่างใดเลย เพราะอาจมีความเป็นไปได้มากกว่าร้อยละ 50 โดยพิสูจน์จากการถ่ายทอดผ่านประสาทสัมผัสด้านอารมณ์และความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนวิถีแก้ไขตามความเชื่อของชาวบ้านธาตุ

การทรงเจ้าเข้าผีในพิธีกรรมการเล่นม้าคำไหล

คนที่ทำหน้าที่เป็นผู้ติดต่อสื่อสารกับดวงวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของท้องถิ่นนี้เรียกกันว่า “พ่อจ้ำ” ซึ่งผู้ที่จะรับตำแหน่งให้เป็นพ่อจ้ำได้นั้นจะต้องได้รับเลือกจากคนในชุมชนโดยมีหลักการพิจารณาว่า ผู้นั้นจะต้องเป็นผู้ที่ได้ร่ำเรียนมาด้านไสยศาสตร์ มีความสามารถเฉพาะ รู้พิธีกรรมเป็นอย่างดี และทำหน้าที่นำพาผู้คนในท้องถิ่นทำพิธีกรรมต่างๆ ตามความเชื่อ ในบริบททางวัฒนธรรมไทยจะพบว่า จ้ำถือเป็นสื่อกลางการติดต่อระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีมาแต่สมัยโบราณแล้ว

ขั้นตอนของการติดต่อสื่อสารระหว่างคนกับดวงวิญญาณพระศรีธาดาโดยผ่านพ่อจ้ำเพื่อจะบ่งบอกเรื่องราวให้กับผู้คนในชุมชนได้รับรู้ นั้น บ่งบอกถึงบทบาทหน้าที่ของพ่อจ้ำอีกอย่างหนึ่งที่ได้เห็นได้ชัดเจนและเป็นคำอธิบายว่า เหตุใดโลกแห่งความเชื่อเกี่ยวกับคนทรงเจ้าเข้าผีในฐานะที่เป็นผู้ที่มีอำนาจในการติดต่อกับอำนาจเหนือธรรมชาติหรือผีได้

มักมีคำถามว่า ทำไมในสังคมโลกปัจจุบันจึงยังพบว่ามีคนทรงเจ้าเข้าผีอยู่เป็นจำนวนมาก จากประเด็นนี้ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2550: 103) ได้อธิบายว่า ตรายใดที่เงื่อนไขของปัญหาความทุกข์ยากทางกายและทางใจของผู้คนในชุมชนไม่มีทางออก หรือไม่มีการตอบสนองไปในทิศทางที่ดีขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิต หน้าที่การงาน และสุขภาพ

ร่างกาย การมีตัวแทน (agents) ที่จะติดต่อสื่อสารกับผู้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่จะดลบันดาลความสุขได้ คนทรงเจ้าเข้าผีในฐานะที่เป็นสื่อกลาง (mediator) ก็จะต้องคงมีอยู่ต่อไป เพราะมนุษย์นั้นกลัวในสิ่งลึกลับหรือสิ่งที่มองไม่เห็น รวมทั้งยังมีความอ่อนแอหากเผชิญหน้ากับสิ่งที่เหนือธรรมชาติเหล่านั้นด้วยตนเอง

ในพิธีการทรงม้าคำไหลนั้นจะต้องให้พ่อเจ้าสื่อสารกับดวงวิญญาณพระศรีธาดุเสียก่อน หลังจากทราบเรื่องราวจากพ่อเจ้าแล้วจึงกำหนดให้มีการบวงสรวงดวงวิญญาณการทรงม้าและบวงสรวงอัญเชิญดวงวิญญาณพระศรีธาดุประทับร่างทรงม้าที่ชาวบ้านมักพูดติดปากว่า ปู่พระศรีมหาธาตุ ไปพร้อมๆ กันซึ่งการละเล่นม้าคำไหลนอกจากจะมีการวิ่งไปตามขบวนแห่ซึ่งบังไฟในกลางวันแล้วตอนกลางคืนม้าคำไหลยังออกเที่ยวเยี่ยมบ้านเรือนในหมู่บ้านเกือบทุกหลังคาเรือน ชาวบ้านจะคอยเปิดประตูบ้านไว้เมื่อม้าคำไหลมาถึงบ้านเรือนหลังใดก็จะวิ่งรอบทั่วบ้าน ชาวบ้านจะถวายจตุปัจจัยตามแต่ศรัทธา โดยจะถือว่าเป็นการให้น้ำให้หญ้า ในขณะเดินทางของม้าคำไหลจะมีผู้ชาย (ห้ามเป็นผู้หญิงโดยเด็ดขาด) ที่คอยสับเปลี่ยนหมุ่นเวียนกันขี่ม้าที่มีตัวม้าคำไหลเป็นร่างทรง (พ่อตุนิยม โกษาวงษ์: สัมภาษณ์กรกฎาคม 2558)

ภาพ: คณะเล่นม้าคำไหลกำลังร้องรำด้วยความสนุกสนานในบรรยากาศงานบุญบังไฟ

พฤติกรรมของร่างทรงหลังจากที่พ่อเจ้าได้บวงสรวงอัญเชิญมาและดวงวิญญาณพระศรีธาดุม่าประทับแล้ว ร่างทรงก็จะมีอาการเคลื่อนไหวกระโดดไปมาและรำรำกับคณะอย่างสนุกสนาน ขบวนม้าคำไหลประกอบด้วยผู้ร่วมงานเป็นทีม จำนวนทั้งสิ้น 18 คน ได้แก่ คนทรงม้า 1 คน คนถือหางม้า 1 คน คนตีกลอง 2 คน คนตีฉาบ 1 คน หมอลำ 1 คน หมอแคน 1 คน ลูกหาบและหมอพ้อน 11 คน การแต่งกายทั้งคนทรงและทีมงานจะสวมใส่เสื้อผ้าสีดำ ติดแปะด้วยริ้วผ้าสีต่างๆ รอบตัว ดูคล้ายๆ กับพลพรรคยาจกในภาพยนตร์จีน แต่มีอิสระในการร่วมขบวน โดยจะออกหน้า ร้องทำยหรือตรงไหน แล้วแต่อัธยาศัยของ

คนทรง ลักษณะการวิ่งของม้าคำไหลอาจมีทั้งเดิน วิ่งเหยาะ หรือวิ่ง จะเป็นไปตามพฤติกรรมของคนที่ขี่ซึ่งอาจมีการวิ่งเบียดชน หรือวิ่งกระแจะทำนองผู้ชมขบวนให้ต้องวิ่งหลบกันกระเจิงเป็นที่สนุกสนาน ส่วนผู้ใดที่ถูกชนหรือม้าคำไหลหยุดนิ่งต่อหน้าใคร ผู้นั้นจะต้องให้อาหารม้าด้วยเงิน ขนมของขบเคี้ยว หรือเครื่องดื่มตามแต่อัธยาศัย (พ่อตุ๋น พนมโสภะ: สัมภาษณ์ กรกฎาคม 2558) พฤติกรรมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนสภาพของร่างทรง จากคนธรรมดาไปสู่คนศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นการสร้างบรรยากาศแห่งความศักดิ์สิทธิ์และความสนุกสนาน เพราะคนทรงซึ่งเชื่อว่าเป็นผู้มีอำนาจในการติดต่อกับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือวิญญาณผีบรรพบุรุษได้จะต้องมีกิริยาอาการที่แปลกและแตกต่างไปจากคนปกติทั่วไป (ปฐม หงษ์สุวรรณ. 2550: 106)

การทรงเจ้าเข้าผีจึงเป็นกลไกสำคัญอย่างหนึ่งในพิธีกรรมบวงสรวงสักการะต่อดวงวิญญาณของผีเมืองของชาวบ้านธาตุ กล่าวคือ เป็นกระบวนการสืบทอด (transmission) ในสังคมที่นับถือผีบรรพบุรุษผีเมือง คือ การเล่นม้าคำไหลของบ้านธาตุ จึงเป็นการย้ำและสืบทอดความคิดให้กับคนในกลุ่มรู้ว่า เราเป็นลูกหลานชาวบ้านธาตุ ซึ่งจะต้องทำอยู่เสมอๆ เพราะหากพิธีกรรมหมดความสำคัญไปหรือไม่ปฏิบัติสืบทอดต่อกัน นั้นย่อมหมายความว่าความเชื่อในรากเหง้าของตนเองได้เลือนหายไปด้วยเช่นเดียวกัน ความคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของเอมีลี เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim) (อ้างถึงใน ศิราพร ณ ถลาง. 2539: 10) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสว่า “ถ้าไม่มีพิธีกรรมพระเจ้าก็ตาย ถ้ายังมีพิธีกรรม พระเจ้าก็ยังมีอยู่”

ดังนั้น เราจึงอาจพิจารณาได้ว่า หากชาวบ้านธาตุยังคงยึดถือและประกอบพิธีกรรมบวงสรวงบูชา ผีเมืองของเขาก็ยังคงอยู่ แต่หากชาวบ้านธาตุเลิกหรือไม่เชื่อถือในอำนาจแห่งผีและไม่ประกอบพิธีกรรมบวงสรวงบูชาต่อไป ผีเหล่านี้ก็จะไม่มีบทบาทหน้าที่และเลือนหายไปจากสังคมของชาวบ้านธาตุได้เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น การประกอบพิธีกรรมบวงสรวงและการเล่นม้าคำไหลที่จัดขึ้นทุกปี จึงเป็นกลวิธีอย่างหนึ่งที่จะดำรงรักษาวัฒนธรรมและสืบทอดความคิดของกลุ่มชนให้คงอยู่และสร้างกระบวนการรับรู้และเข้าใจให้เกิดขึ้นในกลุ่มคนรุ่นใหม่นั่นเอง

3. การเล่นม้าคำไหล: การเชื่อมโยงระหว่างพิธีกรรมกับประเพณีและการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม

บุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่นิยมทำกันในเดือน 6 การจัดทำบุญบั้งไฟขึ้นเพื่อบูชาอารักษ์หลักเมือง เป็นประเพณีทำบุญขอฝนจากพญาแถนเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลบ้างคนหรือวัวควายอาจเกิดป่วยเป็นโรคต่างๆ บ้าง เป็นต้น และเมื่อทำบุญดังกล่าวแล้ว ก็เชื่อ

ว่าฟ้าฝนจะอุดมสมบูรณ์ ประชาชนในหมู่บ้านนั้นจะอยู่เย็นเป็นสุข เพราะมีอาหารข้าวปลาที่บริบูรณ์ทั้งปราศจากโรคภัยด้วย

“ฮีดหนึ่งนั้น เถิงเดือนหกแล้วให้นำเอาน้ำวารีสรงโลก ฮตพระพุทธรูปเหนือได้สูภาย อย่าได้ละเบี่ยงบายขัดปายหายหยุด มันสิสูญเสียดำไปเมื่อหน้า จงพากันทำแท่นแขวงฮีดเก่า เอาบุญไปเรื่อยๆ อย่าถอยหน้าหากสิเสียด” (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ รวบรวมไว้ใน “ของดีอีสาน”)

ก่อนจะถึงวันงานหรือวันเอาบุญ ชาวบ้านก็จะช่วยกันเตรียมงานกันอย่างสามัคคี ฝ่ายแม่ครัวก็เตรียมข้าวปลาอาหารไว้เลี้ยงแขกเลี้ยงคน ฝ่ายช่างฟ้อนก็เตรียมขบวนรำไว้สำหรับแห่บั้งไฟ ฝ่ายผู้ชายที่เป็นช่างฝีมือก็ช่วยกันทำบั้งไฟและตกแต่งให้สวยงาม งานบุญบั้งไฟส่วนใหญ่จะไม่ค่อยมีพิธีกรรมทางศาสนาอาจมีพิธีทำบุญเลี้ยงพระบ้าง ในวันโฮม ชาวบ้านก็จะมาตั้งขบวนเพื่อแห่บั้งไฟไปรอบๆ หมู่บ้าน เป็นงานบุญที่เน้นความสนุกสนานรื่นเริงในขบวนจะมีการรำแข่งตามบั้งไฟ และบรรดานักเลงเหล่าทั้งหลายก็จะร้องเพลงแข่งไปขอเหล่าตามบ้านต่างๆ กาพย์แข่งอาจจะหยาบคายแต่ก็ไม่มีใครถือสาอีก แต่กาพย์แข่งที่ใช้แห่ในขบวนมักจะเป็นประวัติและความเป็นมาของพิธีบุญบั้งไฟ ส่วนในวันจุดบั้งไฟก็อาจจะเป็นอีกวันหนึ่งคือเป็นวันที่ชาวบ้านจะเอาบั้งไฟ ของแต่ละคุ้มแต่ละหมู่บ้านมาจุดแข่งกัน ถ้าของใครทำมาดีจุดขึ้นได้สูงสุดก็จะชนะแต่ถ้าของใครแตกหรือซุกก็ถือว่าแพ้ ต้องโดนลงโทษโดยการจับโยนลงโคลนหรือตมซึ่งเป็นที่สนุกสนานอย่างยิ่ง

ตำนานเล่าขานเกี่ยวกับบุญบั้งไฟมีมานานแล้ว จากนิทานพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่ เรื่องพระยาคันคาก ล้วนแต่กล่าวถึงการจุดบั้งไฟเพื่อให้แถนได้บันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล ถือเป็นประเพณีสำคัญที่จะละเลยมิได้ เพราะมีความเชื่อว่า หากหมู่บ้านใดไม่จัดงานบุญบั้งไฟก็อาจจะเกิดภัยพิบัติแก่ผู้คนในชุมชน งานบุญบั้งไฟเป็นงานใหญ่ ลงทุนสูง การจัดงานจะต้องเป็นไปตามการตัดสินใจของชุมชน หากปีใดเศรษฐกิจในชุมชนฝืดเคือง อาจจะต้องงดจัดงาน ซึ่งต้องไปทำพิธีขอเลื่อนการจัดที่ศาลปู่ตา (ศาลผีบรรพบุรุษหรือเทพารักษ์) ของหมู่บ้าน ความจริงแม้จะจัดหรือไม่ก็ต้องมีการไปกระทำพิธีเช่นไหว้ที่ศาลปู่ตาอยู่ดี

จากข้อความข้างต้น ผู้เขียนได้กล่าวถึงลักษณะและความเป็นมาของประเพณีบุญบั้งไฟโดยทั่วไปของชาวอีสานและชาวบ้านธาตุเองก็ถือปฏิบัติเช่นเดียวกัน แต่จุดเด่นของบทความฉบับนี้จะชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างพิธีกรรมการเล่นม้าคำไหลกับประเพณีบุญบั้งไฟ นั่นคือ สัญลักษณ์ของม้าคำไหลในประเพณีบุญบั้งไฟเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นสถานะภาพว่าม้าคำไหลเป็นสิ่งที่สำคัญและโดดเด่นที่สุดของงาน ดังจะเห็นได้ว่า จะต้องมีการเชิญม้าคำไหลประทับร่างก่อนแล้วจึงเปิดงานประเพณี เพราะเชื่อว่าพระศรีธาตุมี

ความประสงค์ที่จะมาร่วมในประเพณีบุญบั้งไฟด้วย เนื่องจากการจุดบั้งไฟที่บ้านธาตุมีจุดประสงค์อยู่ 3 ประการ คือ ประการแรกนั้นจุดเพื่อบูชาต่อองค์พระเจดีย์ ประการที่สองเพื่อบูชาแกน และประการสุดท้ายเพื่อบูชาพระศรีธาตุ

มูลเหตุที่ต้องจุดบั้งไฟบูชาพระศรีธาตุคือ เพื่อเป็นการเคารพต่อคุณงามความดีที่ท่านได้ปกป้องรักษาชาวบ้าน และอีกเหตุผลจากคำบอกเล่า นั่นคือ เมื่อมีผู้ที่มาบนบานศาลกล่าวในเรื่องราวต่างๆ แล้วประสบความสำเร็จก็มักจะแก้บนด้วยวิธีการทำบั้งไฟมาจุดถวาย เพราะพระศรีธาตุนั้นชอบการจุดบั้งไฟเป็นอย่างยิ่ง

❖ ภาพซ้ายมือ: ชาวบ้านกำลังประกอบพิธีบวงสรวงองค์พระเจดีย์ในวันงานบุญบั้งไฟ ก่อนจะเริ่มงานบุญบั้งไฟ ที่มา: <http://www.thailandexhibition.com>
ภาพขวามือ: ขบวนพ่อนรำอัญเชิญดวงวิมุกาณม้าคำไหลและพระศรีธาตุ ประทับร่างก่อนเริ่มการเล่นม้าคำไหล ที่มา: <http://travel.mthai.com>

ในสมัยก่อนนั้นการบวงสรวงบูชาเจดีย์และการจัดประเพณีบุญบั้งไฟของชาวบ้านธาตุไม่ได้กระทำในคราวเดียวกัน แต่ทำต่างเดือนกัน พ่อเจ้าผู้ทำหน้าที่สื่อสารระหว่างพระศรีธาตุได้รับสั่งจากพระศรีธาตุว่าให้จัดในคราวเดียวกันเพราะมีลักษณะการปฏิบัติที่คล้ายกันจะได้ไม่ต้องทำบั้งไฟหลายครั้ง ลักษณะดังกล่าวนี้เราจะเห็นความเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อทางศาสนา 3 ระบบ นั่นคือ พุทธ พราหมณ์ ผี ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีที่มีความสัมพันธ์กับแนวความคิดเรื่องการสร้างสภาวะความอุดมสมบูรณ์

การประกอบพิธีกรรมที่เป็นจุดเด่นของบุญบั้งไฟบ้านธาตุคือลักษณะการบูชาพระเจดีย์และการเล่นม้าคำไหล ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการเชื่อมโยงเข้าไปเกี่ยวข้องกับประเพณีและพุทธศาสนา นั่นก็คือ ภาพของการประกอบพิธีกรรมบูชาพระเจดีย์ในตอนเช้าของวันงาน และทำพิธีบวงสรวงเพื่อนำม้าคำไหลออกจากชอไฮงในวัดศรีเจริญโพนบกไปร่วมใน

ขบวนบุญบั้งไฟ พฤติกรรมการวิ่งไปชนชาวบ้านและชาวบ้านจะต้องถวายเป็นจตุปัจจัย ขนมหหรือของกินอื่นๆ นั้น ไม่ถือเป็นการเบียดเบียนแต่อย่างใด ทั้งนี้เป็นลักษณะของประเพณีบุญบั้งไฟโดยทั่วไป กล่าวคือ เมื่อถึงบุญเดือนหกบุญบั้งไฟชาวบ้านที่จัดบุญบั้งไฟขึ้นจะต้องเลี้ยงแขกบ้านแขกเมืองทั้งที่รู้จักหรือไม่รู้จักก็จะแจกจ่ายให้ทานไปตามสมควรที่สามารถจะกระทำได้ เมื่อม้าคำไหลได้ปัจจัยมาแล้วก็จะนำมาถวายเป็นวัดบ้างและจ่ายแจกคณะบ้าง ซึ่งผู้เขียนเคยได้ไปร่วมงานประเพณีบุญบั้งไฟที่บ้านธาตุได้สังเกตเห็นว่าชาวบ้านธาตุถวายปัจจัยคณะม้าคำไหลด้วยความเคารพศรัทธา คนเฒ่าคนแก่นั่งลงกับพื้นยกปัจจัยที่อยู่ในมือขึ้นเหนือหัว พร้อมเปล่งเสียงออกมาว่า “ปู่พระศรีธาตุมาแล้ว” ซึ่งการละเล่นม้าคำไหลนอกจากจะมีการวิ่งไปตามขบวนแห่ซึ่งบั้งไฟในกลางวันแล้วตลอดคืนยังออกเที่ยวเยี่ยมบ้านเรือนในหมู่บ้านเกือบทุกหลังคาเรือน ชาวบ้านจะคอยเปิดประตูไว้เมื่อม้าคำไหลไปถึงบ้านเรือนใดจะวิ่งรอบหัวบ้านชาวบ้านจะถวายจตุปัจจัยตามแต่ศรัทธา โดยจะถือว่าเป็นการให้น้ำให้หญ้า ในขณะเดินทางม้าคำไหลจะมีผู้ชายที่คอยเปลี่ยนหมอนเวียนกันขี่ม้าที่มีตัวม้าคำไหลเป็นร่างทรง ชาวบ้านกล่าวกันว่าเวลาที่ร่างทรงม้าคำไหลวิ่งนั้นจะมีเสียงดังประหนึ่งว่าม้าที่มีชีวิตอย่างนั้นเลย

แม้ว่างานบุญบั้งไฟจะเป็นพิธีกรรมทางลัทธิวิญญูญาณก็ตาม แต่ชาวอีสานได้ปรับให้เข้ากับศาสนาพุทธได้อย่างกลมกลืน นั่นคือชาวอีสานจะใช้วัดเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรม และได้ผนวกศาสนพิธีแบบพุทธเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของงานบุญบั้งไฟด้วย เริ่มต้นที่ใช้วัดเป็นแหล่งกลางของการทำบั้งไฟ และเมื่อถึงวันโฮม (วันรวมบั้งไฟก่อนจุด 1 วัน) บั้งไฟจากหมู่บ้านอื่นๆ จะนำมารวมที่วัดของหมู่บ้านที่เป็นเจ้าภาพ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 7. 2542)

หากพิจารณาในแง่ของความสัมพันธ์กันในด้านพิธีกรรมและประเพณีแล้วนั้น ผู้เขียนเห็นว่าการนำเอาความเชื่อหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์มารวมไว้ในพื้นที่และในช่วงเวลาเดียวกันถือเป็นการรวมพลังความสามัคคีของบรรดาสังค์กดิ์สิทธิ์ที่มีบทบาทเป็นผู้คุ้มครอง หรือเป็นการส่งเสริมซึ่งกันและกัน (complementarity) และถือเป็นการเกี่ยวเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในระบบพิธีกรรมในสังคมเดียวกัน เพื่อช่วยบันดาลความอยู่ดีมีสุขและความอุดมสมบูรณ์ให้เกิดขึ้นกับมวลมนุษยและชุมชนบ้านเมืองด้วย นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างสังคมโดยอาศัยตัวแทนที่เป็นรูปธรรมของแต่ละความเชื่อนั้นให้เข้ามารวมเป็นพวกเดียวกันเพื่อสร้างความเป็นกลุ่มก้อนและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน Victor Turner (1967: 45) อธิบายให้เห็นว่าการแสดงที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมเป็นช่วงๆ หนึ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการทางสังคมด้วยเหตุนี้พิธีกรรมแต่ละประเภทจึงมีกระบวนการที่เป็นแบบแผน ซึ่งคนในสังคมจะรับรู้ความหมาย นอกจากนี้ R. Bocock (1974) ยังเสนอว่า “พิธีกรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับการ

เคลื่อนไหวของร่างกายที่ประสานกับการใช้สัญลักษณ์ภายใต้สถานการณ์ของสังคมหนึ่ง ๆ เพื่อที่จะแสดงออกหรือส่งสัญญาณความหมายบางอย่างให้ผู้คนในสังคมนั้นรับรู้และเข้าใจ” จากการพิจารณาลักษณะของพิธีกรรมการเล่นม้าคำไหลในงานบุญบั้งไฟนี้ถือเป็นรูปแบบการสื่อสารทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ด้วยการแสดงของคณะเล่นม้าคำไหลวิ่งเข้าไปในบ้านของชาวบ้าน และชาวบ้านต่างเปิดบ้านต้อนรับคณะม้าคำไหลทั้งยังเตรียมปัจจัยไว้ถวายลักษณะดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบที่สามารถรับรู้ร่วมกันเสมือนว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเหยียบบ้านเหยียบเรือนเพื่อเกิดความเป็นสิริมงคลและช่วยขับไล่สิ่งชั่วร้ายออกไปจากบ้าน ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าแม้พระศรีธาตุและม้าคำไหลจะจากชาวบ้านธาตุไปนานแล้ว ก็ไม่ได้ทอดทิ้งให้พวกเขาเหล่านั้นต้องเผชิญชะตากรรมภายใต้ธรรมชาติแต่เพียงลำพัง แต่ทว่าพระศรีธาตุและม้ายังคงมาตรวจดูบ้านเมืองอยู่ตลอดทุกปีเหมือนครั้งที่ยังมีชีวิตอยู่

อนึ่ง ความสัมพันธ์ของช่วงเวลาระหว่างพิธีกรรมการเล่นม้าคำไหลและประเพณีบุญบั้งไฟของบ้านธาตุนั้น ในทรรศนะของชาวบ้านธาตุเชื่อว่า ช่วงประเพณีบุญบั้งไฟถือเป็นช่วงเวลาที่มีความหมายของชาวอีสานอย่างมาก กล่าวคือ ชาวอีสานส่วนมากมักจะเดินทางไปประกอบอาชีพในต่างถิ่นทั้งในประเทศและต่างประเทศหากจะหาโอกาสกลับมาบ้านนั้นมักจะกลับมาในช่วงเทศกาลบุญบั้งไฟ ได้มาพบปะสังสรรค์ในหมู่ญาติสนิทมิตรสหาย ได้ทำบั้งไฟแข่งขันกัน หากเป็นหญิงสาวก็จะได้ร่วมฟ้อนรำในขบวนบั้งไฟด้วย เกิดเป็นความสัมพันธ์ในชุมชน ชาวบ้านเกิดความรักสามัคคี อีกเหตุผลที่สำคัญคือช่วงเวลาเดือนหกนี้เป็นช่วงเวลาแห่งความหวัง เนื่องจากเข้าสู่ฤดูการทำเกษตรกรรมซึ่งต้องอาศัยน้ำเพื่อทำนา หากไม่มีการประกอบพิธีกรรมบอกกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้วอาจเกิดเหตุเภทภัยแก่บ้านเมืองได้ เกิดภาวะแห้งแล้ง สัตว์เลี้ยงล้มตาย สิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็ี้อาจมาช่วยดลบันดาลให้ได้เพราะขาดการประกอบพิธีกรรมบอกกล่าว

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะสังเกตเห็นว่าในการที่ชาวบ้านธาตุได้เลือกเวลาให้การประกอบพิธีกรรมเล่นม้าคำไหลมาอยู่ในช่วงเทศกาลประเพณีบุญบั้งไฟก็เพราะว่าเป็นช่วงเวลาที่เหมาะแก่การละเล่นต่างๆ ทั้งยังเป็นช่วงที่ชาวบ้านว่างจากการประกอบอาชีพ อีกประการคือ การเล่นม้าคำไหลจะมีการทำนายทายทักเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ของบ้านเมือง ความอุดมสมบูรณ์ของน้ำและธรรมชาติ ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านได้มีการวางแผนและเตรียมตัวล่วงหน้ากับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่จะเกิดขึ้น ฉะนั้น สัญลักษณ์ของการเล่นม้าคำไหลและประเพณีบุญบั้งไฟจึงสามารถจัดอยู่ในกระบวนทัศน์หรือชุดความคิดเดียวกันได้ นั่นคือ ชุดความคิดที่ว่าด้วยเรื่องศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองบ้านเมืองเพื่อให้เกิดความปกติสุขร่มเย็น ชาวบ้านเองก็ให้ความยอมรับนับถือด้วยความอ่อนน้อมและเคารพบูชาไปพร้อมๆ กัน อันเป็นการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติได้อย่างน่าสนใจ

4. ตำนานม้าคำไหล: การตีความในมิติด้านสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา และความศักดิ์สิทธิ์

หากกล่าวถึงสัญลักษณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนาแล้วนั้น โดยการรับรู้แบบสากลก็ไม่มีใครปฏิเสธได้ว่า สัญลักษณ์ที่สำคัญของพระพุทธศาสนาที่เด่นชัดและกรมการศาสนาได้กำหนดเอาไว้ก็คือ ภาพของธรรมจักรและกวางหมอบสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งนี้ สิ่งที่ยังบอกถึงสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาไม่ได้มีเพียงสองอย่างนี้เท่านั้น กล่าวคือ ในแต่ละท้องถิ่นที่นับถือพุทธศาสนาอาจสร้างสัญลักษณ์ขึ้นมาจากความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เช่นเดียวกับชาวอิสาน ชาวเหนือ และชาวลาวให้ภาพของพญานาคเป็นหนึ่งในสัญลักษณ์ที่มีบทบาทสำคัญในทางศาสนาทั้งในอดีตและยังคงมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อในปัจจุบัน ด้วยเรื่องราวของพญานาคที่มีปรากฏทั้งในพระไตรปิฎกและการอ้างถึงประสพการณ์การรับรู้ของคนท้องถิ่น หรือบางท้องถิ่นก็ให้ภาพของม้า ช้าง ลิง ที่กล่าวมานี้เป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

ด้วยตำนานม้าคำไหลเป็นเรื่องราวที่มีอนุภาคเกี่ยวเนื่องในศาสนา การทำความเข้าใจทางด้านความหมายและความสำคัญของเนื้อหาด้านความคิดความเชื่อที่สำคัญก็คือ การทำความเข้าใจด้านระบบสัญลักษณ์ที่ปรากฏในเนื้อเรื่องของตำนาน กล่าวคือ การอธิบายบทบาทตัวละครที่เชื่อมโยงเข้ากับตัวละครที่มีบทบาทในทางพุทธศาสนาในอดีตกาล ความเชื่อท้องถิ่นทางศาสนา และความยำเกรงต่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากศาสนาเป็นระบบสัญลักษณ์ระบบหนึ่งที่มีความหมายครอบคลุมกว้างมาก สัญลักษณ์อาจเป็นวัตถุ เหตุการณ์ การกระทำ ความสัมพันธ์ แต่ทั้งหมดนั้นทำหน้าที่เป็นพาหนะแห่งความสำนึก หรือเป็นความคิดความรู้สึกที่เป็นนามธรรม บางอย่างที่ถูกทำให้เป็นรูปธรรม ระบบสัญลักษณ์นี้สามารถนำไปสู่การสร้างความรู้สึก (Mood) และแรงจูงใจแก่มนุษย์ (ปริตดา เฉลิมเผ่า กอ-อนันตกุล 2536: 17-19) ฉะนั้น สัญลักษณ์จึงเป็นผลผลิตจากจิตใจที่เกิดจากจินตนาการของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นตำนาน นิทาน วรรณคดี หรือคติความเชื่อต่างๆ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ามนุษย์นั่นเองเป็นผู้สร้างสัญลักษณ์ต่างๆ ขึ้นมา

ดังที่ ชลธิรา สัตยวัฒน์นา (2513: 129) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างตำนานหรือนิทานกับการใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ในความคิดของมนุษย์ว่า “ในนิทานหรือตำนานปรัมปรา มักจะมีเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ ดังเช่น การเกิด การตาย ความขัดแย้ง ฯลฯ โดยจะใช้สัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับธรรมชาติในชีวิตประจำวัน เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ ที่ถูกสมมติให้เป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีอำนาจเหนือธรรมชาติด้วย”

ในประเด็นด้านสัญลักษณ์ที่พบในตำนานม้าคำไหล ผู้เขียนได้จำแนกการตีความของสัญลักษณ์ที่ปรากฏออกมาเพื่อให้เห็นภาพชัดเจนดังนี้

4.1 พระศรีธาตุนุรณะพระเจดีย์

องค์พระเจดีย์บ้านธาตุเป็นเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม ที่มาจากคติความเชื่อของคนที่เกี่ยวข้องกับศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนา ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีการอ้างอิงถึงจุดมุ่งหมายปลายทางที่สำคัญของการมีชีวิตอยู่ ความหลุดพ้น เช่นเดียวกับการอธิบายของ Snodgrass (1988) ว่าการทำความเข้าใจรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นในศาสนานั้น ต้องอาศัยการอ้างอิงตำนาน พิธีกรรม และหลักคำสอนทางศาสนา จากขอบเขตความคิดในคติความเชื่อของผู้คนในแต่ละลัทธิศาสนาที่มีความเกี่ยวข้องกับสิ่งก่อสร้างในศาสนานั้น

ภาพ: พระเจดีย์ที่พระศรีธาตุนำชาวบ้านนุรณะ ตั้งอยู่ในบริเวณวัดศรีเจริญโพนบก

พระเจดีย์บ้านธาตุที่พระศรีธาตุนำพาชาวบ้านนุรณะซ่อมแซม ตามตำนานกล่าวว่าองค์พระเจดีย์นั้นมีมาแต่เดิมแล้ว พระศรีธาตุนำบูรณะตามแบบศิลปะดั้งเดิมโดยอาศัยโครงสร้างเก่าซึ่งรูปแบบของพระเจดีย์นั้นมีลักษณะคล้ายพระธาตุนพม และในบริเวณบ้านธาตุปัจจุบันสันนิษฐานว่าในอดีตเคยมีผู้คนมาอาศัยอยู่ก่อน ต่อมาได้กลายเป็นพระเจดีย์บ้านธาตุที่พระศรีธาตุนำพาชาวบ้านนุรณะซ่อมแซม ตามตำนานกล่าวว่าองค์พระเจดีย์นั้นมีมาแต่เดิมแล้ว พระศรีธาตุนำบูรณะตามแบบศิลปะดั้งเดิมโดยอาศัยโครงสร้างเก่าซึ่งรูปแบบของพระเจดีย์นั้นมีลักษณะคล้ายพระธาตุนพม และในบริเวณบ้านธาตุปัจจุบันสันนิษฐานว่าในอดีตเคยมีผู้คนมาอาศัยอยู่ก่อน ต่อมาได้กลายเป็นเมืองร้างซึ่งอาจเป็นเพราะโรคระบาด จากการศึกษาของปราชญ์ท้องถิ่นได้มีการขุดพบโครงกระดูกและข้าวของเครื่องใช้ในสมัยโบราณบริเวณที่ตั้งโรงเรียนชุมชนบ้านธาตุและวัดศรีเจริญโพนบก มีรอยพระพุทธรูป มีสถูปเจดีย์ (ประสันต์ ธาตุชัย, สัมภาษณ์ 2558 กรกฎาคม) จากการพิจารณาผู้เขียนมีความเห็นว่าสังคมที่เคยมีผู้คนอาศัยก่อนหน้าของชุมชนบ้านธาตุอาจมีความเจริญรุ่งเรืองในพุทธศาสนาและผู้คนก็มีศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นอย่างมากเนื่องจากหลักฐานที่ปรากฏและตำนานได้อธิบายเอาไว้

Coomaraswamy (1979: 6-7) ได้กล่าวถึงระบบสัญลักษณ์ไว้ในเชิงเปรียบเทียบว่า ในขณะที่สัญลักษณ์ของตำนานแสดงออกด้วยคำพูดที่แสดงให้เห็นถึงสิ่งที่มีความเชื่อในสิ่งที่เหนือโลก ในลักษณะของนิยายปรัมปรา หรือเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะของการเชื่อมโยงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยุคเริ่มแรก อันเป็นเวลาตามตำนานของการเริ่มต้นจักรวาล ในส่วนของสัญลักษณ์ของสถาปัตยกรรมในทางพุทธศาสนาคือการแสดงออกด้วยพื้นที่ ที่แสดงให้เห็นถึงสิ่งที่มีความเชื่อเหนือโลก ในลักษณะของการสร้างสรรค์ทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม รูปเคารพ หรือภาพจิตรกรรม

อย่างไรก็ตามแม้ปัจจุบันจะเหลือหลักฐานอันเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกที่มาของพระศรีธาดูเกี่ยวกับพุทธศาสนามีเพียงองค์พระเจดีย์เป็นที่รับรู้ของคนท้องถิ่น แต่ความทรงจำและสามัญสำนึกเกี่ยวกับเรื่องราวของพระศรีธาดูก็ไม่ได้เลือนหายไปตามกาลเวลา ซึ่งผู้เขียนเองได้ตั้งข้อสังเกตว่าเพราะเหตุใดจึงไม่มีสัญลักษณ์ใดที่บ่งบอกความเป็นตัวตนของพระศรีธาดูที่ชัดเจนกว่าเรื่องเล่า กล่าวคือ อาจมีการสร้างรูปเคารพ ภาพจิตรกรรม หรือธาดูที่เก็บอิฐแต่อย่างใดเลย

4.2 ม้าคำไหล-ม้ากัณฐกะ หนึ่งในสหชาติทั้ง 7 ของพระพุทธเจ้า

ในตำนานม้าคำไหลตามความเชื่อนั้นได้กล่าวถึงความเป็นมาของม้าคำไหลว่า เป็นม้ากัณฐกะจุติมาซึ่งเดิมมันเป็นม้าทรงของพระพุทธเจ้าในครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จออกผนวชพระองค์ได้ทรงม้ากัณฐกะและมีนายฉันทะติดตามไปในครั้งนั้นดังที่เนื้อหาในหนังสือปฐมสมโพธิกถาได้อธิบายกล่าวถึงม้าพระที่นั่งที่เจ้าชายสิทธัตถะว่า เจ้าชายเสด็จขึ้นทรงม้าเพื่อเสด็จออกบวชครั้งนั้นมีชื่อว่า ‘กัณฐกะ’ เป็นสหชาติคือเกิดวันเดียวกับเจ้าชายในเนื้อหาของปฐมสมโพธิกถายังได้กล่าวรายละเอียดของม้ากัณฐกะไว้ว่า “ยาวตั้งแต่คอจดท้ายมีประมาณ 18 คอก” ส่วนสูงก็คอกไม่ได้บอกไว้บอกเพียงว่า “โดยสูงก็สมควรกับกายอันยาว” และแจ้งถึงลักษณะอย่างอื่นอีกว่า “สีขาวยบริสุทธิดุจสังข์อันขจัดใหม่ศีรษะนั้นดำดุจสีแห่งกามีเกศาในमुखประเทศ (หน้า) ขาวผ่องดุจใส้หญ้าปล้องงามสะอาดกอบปรด้วยพหลกำลังมากแลยืนประดิษฐานอยู่บนแท่นแก้วมณี”

จากการพิจารณาด้านานม้าคำไหลทั้ง 4 ส่วนวน ได้กล่าวถึงลักษณะของม้าคำไหลในทางเดียวกัน กล่าวคือม้าคำไหลเป็นม้ากัณฐกะที่กลับชาติมาเกิดเพื่อมาเป็นพาหนะคู่บารมีของพระศรีธาดู ก่อนที่ม้ากัณฐกะจะลงมาจุตินั้นได้เกิดเป็นเทวดาก่อนหลังจากตายจากชาติที่เป็นม้ากัณฐกะ ซึ่งในปฐมสมโพธิกถาก็ได้กล่าวถึงม้ากัณฐกะไปเกิดเป็นเทวดาความว่า เมื่อข้ามฝั่งแม่น้ำแล้วเจ้าชายสิทธัตถะจึงรับสั่งว่ากัณฐกะเจ้าจงกลับไปยังเมืองกบิลพัสดุ์เถิด ม้ากัณฐกะจึงเหลียวมองไปทางเจ้าชายสิทธัตถะพอเจ้าชายลับสายตาไปม้าก็ถึงแก่ความตายเนื่องจากเสียใจและได้ไปเกิดอยู่ในดาวดึงส์ มีชื่อว่า “กัณฐกะเทวบุตร”

4.3 หุ่นม้าคำไหล: สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

“ม้าคำไหล” ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่คู่กับสังคมบ้านธาตุมาเนิ่นนาน ดังที่อ้างถึงในตำนานและยังคงมีปรากฏให้เห็นอยู่ ในปัจจุบันบริเวณด้านหลังพระอุโบสถในวัดศรีเจริญ โพนบกจะมีหอโอง อยู่ 2 หลัง หนึ่งในนั้นเป็นที่เก็บหุ่นจำลองม้าคำไหลที่ใช้ในพิธีการเล่นม้าคำไหล แต่เดิมนั้นหุ่นม้าคำไหลได้เก็บไว้ที่บ้านของผู้เป็นร่างทรง ต่อมาได้นำไปเก็บไว้ที่วัดด้วยเกรงจะเกิดอาเพศเหตุร้ายเพราะร่างทรงไม่มีबारมีพอ จึงได้นำไปเก็บไว้ที่หอโอง วัดศรีเจริญโพนบกตั้งแต่นั้นมา เช่นนี้เมื่อกล่าวถึงลักษณะปรากฏการณ์ของอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะสามารถกระทำให้ผู้คนมีอันเป็นไปได้ ก็จะถูกประดิษฐ์กรรมขึ้นให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในอุดมคติ เนื่องจากธรรมชาติของมนุษย์นั้นมีความเกรงกลัวต่ออำนาจของสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาติเป็นทุนอยู่แล้ว

Bronislaw Malinowski (1954) นักมานุษยวิทยาชาวโปแลนด์ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับตำนานปรัมปราไว้ใน *Myth in Primitive Psychology* ว่า ตำนานปรัมปราคือการศึกษามีชีวิต เพราะเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ โดยไม่ใช่เพียงแต่เป็นระบบสัญลักษณ์แต่เป็นการแสดงออกโดยตรง ไม่สามารถอธิบายในรูปแบบของวิทยาศาสตร์ที่เป็นรูปธรรมได้ แต่เป็นการบรรยายถึงความจริงในสมัยโบราณที่ถูกบอกด้วยความพอใจอย่างลึกซึ้งในรูปแบบของคำสอนทางศาสนา ศีลธรรม ข้อตกลงทางสังคม ตำนานปรัมปราในวัฒนธรรมสมัยโบราณจึงเป็นสิ่งที่ขาดเสียไม่ได้ เพราะแสดงถึงกฎเกณฑ์ความเชื่ออันเป็นส่วนสำคัญของอารยธรรมมนุษย์ ซึ่งไม่ใช่เพียงเรื่องอุดมคติ แต่เป็นพลังที่ทำงานอย่างหนัก ไม่ใช่การอธิบายอย่างชาวมูลาตหรือเป็นจินตนาการที่เลิศเลอ แต่เป็นกฎบัตรที่เกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติของศรัทธาโบราณ ภูมิปัญญา และศีลธรรม

ในประเด็นสุดท้ายนี้ผู้เขียนต้องการจะชี้ให้เห็นภาพของ “ม้าคำไหล” ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของความ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ไม่ได้มีความหมายเป็นเพียงตัวละครที่อ้างอิงมาจากตำนานและอยู่ในการรับรู้ของคนทั่วไป ซึ่งหากมองถึงแนวคิดเรื่อง “ความศักดิ์สิทธิ์” (sacred) นั้นเป็นเรื่องราวที่ช่วยทำให้เรามองเห็นและเข้าใจปรากฏการณ์ความคิดเกี่ยวกับม้าคำไหลในโลกทัศน์ของชาวบ้านธาตุได้ยิ่งขึ้น ภาพของม้าคำไหลในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีบุญบารมีนั้นคงจะเกิดขึ้นตั้งแต่การเกิดนิมิตเกี่ยวกับม้าของพระศรีธาดู กล่าวคือ เรื่องนิมิตหรือความฝันต่างๆ ของมนุษย์ในสังคมไทยถือว่าเป็นสิ่งที่บ่งบอกกลางทั้งในด้านดีและด้านร้าย พระศรีธาดูนั้นได้นิมิตเห็นม้าสีขาวอยู่ทางทิศตะออก บางสำนวนกล่าวว่า เป็นม้าสีนิลกำลังกินหญ้าอยู่ทางทิศเหนือ แต่ถึงแม้จะมีความแตกต่างเรื่องทิศและสีของม้าก็ตามแต่ในเหตุการณ์โดยทั่วไปนั้นมีความคล้ายคลึงกัน ความเชื่อเรื่องความฝันเกี่ยวกับม้า พลูหลงได้รวบรวมเอาไว้ ความว่า

“ท่านจะโชคดีมากถ้าฝันว่าได้ขี่ม้า เว้นแต่ฝันนั้นจะพยศและเหวี่ยงท่านลง
มาเท่านั้น”

“ฝันเห็นม้า ม้าเป็นสัตว์ที่ถือกันว่า ถ้าฝันเห็นจะได้รับโชคดี แต่ทั้งนี้จะต้อง
สังเกตสีของม้านั้นๆ ด้วย กล่าวคือ ถ้าฝันเห็นม้าสีขาว จะให้ผลดีทุกอย่าง
โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคบค้าสมาคมกับผู้อื่น ถ้าเห็นม้าสีดำ ให้ระวังเรื่อง
ไม่ดี ฝันเห็นม้าสีแดงหรือสีแดง ระวังจะเกิดการทะเลาะวิวาทหรือการสูญเสีย
เสียเพื่อน ฝันเห็นม้าสีแดงเพลิงจะได้รับข่าวดีจากสิ่งที่ไม่คาดฝัน ฝันเห็น
ม้าสีเหลืองหรือสีส้ม แสดงว่าธุรกิจของท่านไม่มีเหตุเปลี่ยนแปลงใดๆ ฝัน
เห็นม้าสีน้ำตาล ระวังการทรยศหักหลังโดยบุคคลผู้ที่ท่านมอบความไว
วางใจให้”

พหูหลวง (2534: 46)

จากข้อความข้างต้น สามารถตั้งข้อสังเกตว่า มีการกล่าวถึงม้าสีขาวและสีดำว่า
หากฝันเห็นม้าสีขาวจะเป็นไปในทิศทางที่ดี แต่หากฝันเห็นม้าสีดำจะเป็นไปในทิศทางที่ร้าย
หากนำไปพิจารณาเกี่ยวกับม้าคำไหลในตำนานจะมีอยู่ประเด็นที่แตกต่างกันคือบางสำนวน
กล่าวว่าเป็นม้าสีขาว บางสำนวนกล่าวว่าเป็นม้าสีนิล แต่ทั้งสองสำนวนนั้นก็มิมีมุมมองใน
ทิศทางเดียวกันว่าม้าคำไหลเป็นม้าศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้หากจะสรุปเรื่องสีของม้าคำไหลเพื่อให้
เกิดความสมจริงกับความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ ผู้เขียนเองเห็นควรว่าม้าคำไหลจะต้อง
เป็นสีขาวตามความเชื่อของคนโบราณที่คิดว่าสัตว์อะไรก็ตามที่เป็นสีเผือกหรือสีขาวนั้น
มักไม่ใช่สัตว์โดยปกติทั่วไป อาจเป็นเทพเจ้า เทวดา หรือสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติจำแลง
แปลงกายมา ดังที่เราเคยได้ยินเรื่องของกระรอกด่อนพังคินในตำนานผาแดงนางไอ่บ้าง ช้าง
เผือกงาดำ ปลาไหลเผือก ลิงเผือก หรือสัตว์ชนิดอื่นที่มีสีผิดจากธรรมชาติมาเป็นสีขาว
เหล่านี้เชื่อกันว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ห้ามฆ่าและห้ามกินจะเกิดอาเพศเอาได้ แต่หากผู้ใดมีสัตว์
เหล่านี้ไว้ในครอบครองถือว่าผู้นั้นโชคดีมีบารมี และสัตว์เหล่านั้นจะสามารถช่วยดลบันดาล
ให้เกิดผลสำเร็จ ดังที่เรามักพบเห็นในข่าวทั่วไปว่ามีชาวบ้านแห่กราบไหว้ขอหอยปลาไหล
เผือกซึ่งพบในขณะที่ออกไปหาปลา เป็นต้น

เมื่อม้าคำไหลได้รับบพบาทจากชาวบ้านธาตุให้ขึ้นแท่นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เต็มตัวแล้ว
การที่จะให้เป็นเพียงเรื่องความศักดิ์สิทธิ์อย่างเดียวนั้นคงไม่เพียงพอ ฉะนั้น จึงต้องมี
ธรรมเนียมความเชื่อและข้อห้ามปฏิบัติเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย กล่าวคือ ในความเชื่อชาวบ้าน
ธาตุนั้นจะนำม้าคำไหลออกมาในช่วงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 เท่านั้น ซึ่งเป็นวันที่จัดพิธี
บวงสรวงพระเจดีย์และมีการจัดงานบุญบังไฟ หากไม่ใช่วันนี้แล้วห้ามนำม้าออกจากหอโง่

ในวัดศรีเจริญโพนบก เพราะการนำผ้าออกจากพื้นที่นี้ไม่สามารถกระทำได้โดยขาดพิธีกรรม หากฝ่าฝืนก็ถือเป็นการทำผิดฮีดคอง อาจจะถูกลงโทษจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่วานี้ก็เป็นได้

“วัด” ในความเชื่อของชาวพุทธนั้นถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred space) ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นชาวพุทธที่อาศัยอยู่ในชนชาติใดก็ตามต่างก็มีความเชื่ออย่างเดียวกันนี้ วัดเป็นศาสนสถานที่ถูกสร้างขึ้นให้มีความหมายทางพุทธศาสนา และวัตถุสิ่งของอย่างใดก็ตามหากอยู่ในบริเวณวัดแล้วก็ย่อมต้องมีความเกี่ยวข้องและสำคัญในทางพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูปอันมีความหมายบ่งบอกว่าเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรเจ้า พระไตรปิฎกที่จารึกคำสอนของพระพุทธรเจ้า พระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่สืบทอดพระศาสนา โบสถ์สถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และวัตถุสิ่งของอื่นๆ อีกมากมาย ที่มีความหมายว่าเป็นสมบัติทางศาสนาหรือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองพระศาสนา

❖ ภาพซ้ายมือ: หุ่นม้าคำไหลและอุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้ในพิธีกรรมการเล่น
ม้าคำไหลถูกเก็บภายในหอโงง

ภาพขวามือ: หอโงงม้าคำไหลหลังโบสถ์วัดศรีเจริญโพนบก

การนำม้าคำไหลไปเก็บในหอโงงของวัดก็ด้วยเหตุผลที่ว่าวัดเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุด ในทางพุทธศาสนา และม้าคำไหลเองก็เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านต่างให้ความเคารพนับถือ การจะนำม้าศักดิ์สิทธิ์นี้ไว้ที่บ้านคนเห็นจะเป็นการไม่สมควร ฉะนั้นชาวบ้านจึงได้นำหุ่นม้าคำไหลไปเก็บไว้ที่หอโงงนั่นเอง ปรากฏการณ์เช่นนี้สะท้อนให้เห็นระบบความคิดของชาวบ้านธาตุว่า พวกเขาเชื่อว่าม้าคำไหลเป็นสิ่งศักดิ์ที่ควรเก็บในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และตั้งอยู่บนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้เขียนพิจารณาแล้วเห็นว่าชุดความคิดเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านธาตุนั้นเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ “บนโลก” ดังที่ ปรลุม หงษ์สุวรรณ (2556: 45) ได้จำแนกประเภทพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามชุดความคิดทางศาสนาออกเป็น 3 ประเภท คือ 1) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ “เหนือโลก” 2) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ “บนโลก” 3) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ “ใต้โลก” พื้นที่

ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ “บนโลก” ในความคิดแบบพุทธศาสนา ได้แก่ พระธาตุเจดีย์ ต้นโพธิ์ พระพุทธรูป พุทธบังลังก์ วัด พระพุทธบาท เนื่องจากตัวหุ่นม้าคำไหลไม่ได้มีขนาดที่ใหญ่เกินกว่าจะเป็นอุปสรรคในการประกอบศาสนกิจและการใช้สอยพื้นที่ในด้านต่างๆ ม้าคำไหลเป็นม้าไม้จำลองที่สมมุติทำขึ้นขนาดเท่าแขนคนมีลักษณะเหมือนม้าก้านกล้วย ส่วนหัวคล้ายม้าลำตัวกลมยาวประมาณ 60 เซนติเมตร มีพู่หาง ไม่มีขา ด้วยเหตุนี้การนำม้าคำไหลมาไว้ในพื้นที่วัดก็เป็นสิ่งที่ชาวบ้านต้องการสื่อสารให้ทราบว่าม้าคำไหลเป็นหนึ่งในสัญลักษณ์ทางศาสนาและเป็นภาพแทนสิ่งศักดิ์ที่สมควรเก็บรักษาไว้ในสถานที่แห่งนี้

บทสรุป

ศิราพร ณ ถลาง (2552: 352-353) ได้อธิบายให้เห็นบทบาทความสำคัญของเรื่องเล่าตำนานและพิธีกรรมสามารถสะท้อนให้เห็นความคิดทางวัฒนธรรมของผู้คนในแต่ละสังคมว่า “ข้อมูลตำนานปรัมปราเป็นภาษาที่เป็นเชิงสัญลักษณ์ เรื่องราวเต็มไปด้วยตัวละครที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติและมีพฤติกรรมที่ต้องตีความ “เชิงลึก” ไม่ใช่จะตีความจากเนื้อหาที่เห็นได้ เพราะความหมายที่ตำนานปรัมปราต้องสื่อสารเป็น “รหัส” ที่ต้องมี “ระบบในการถอดรหัส”

จากทัศนะข้างต้นนี้พบว่า ความคิดเกี่ยวกับพระศรีธาตุและม้าคำไหลในมิติของวัฒนธรรมเป็น “สาร” (message) ที่บรรพชนชาวบ้านธาตุต้องการสื่อให้เห็นภาพของกระบวนการทางสังคมที่มีนัยความหมายที่เชื่อมโยงกับการสร้างภาพของความศักดิ์สิทธิ์ให้เกิดขึ้นกับพระศรีธาตุและม้าคำไหล บทบาทของตำนานม้าคำไหลอยู่ท่ามกลางสถานการณ์ด้านสังคมวัฒนธรรมในสภาวะความเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์ระหว่าง “โลกสามัญ-โลกศักดิ์สิทธิ์” “วัตถุนิยม-จิตนิยม” “โลกวิวัฒน์-ท้องถิ่น” และ “ธรรมชาติ-วัฒนธรรม” ทั้งนี้ตัวละครในตำนานทั้งสองทำหน้าที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน นอกจากนี้ภาพของพระศรีธาตุและม้าคำไหลที่ “ไร้ตัวตน” ในบริบทของชุมชนบ้านธาตุยุคปัจจุบันยังสื่อความหมายถึงสัญลักษณ์ของ “สิ่งเหนือธรรมชาติ” ที่มนุษย์มองไม่เห็น หากแต่ต้องสื่อสารผ่านตัวกลางที่เชื่อมโยงทางจิตวิญญาณเท่านั้น

ความสำคัญของตำนานม้าคำไหลในชุมชนบ้านธาตุไม่ได้เป็นเพียงเรื่องเล่าที่ถูกเชื่อมโยงสัมพันธ์กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์เพียงเท่านั้น แต่ตำนานม้าคำไหลในชุมชนแห่งนี้ยังช่วยตอกย้ำและนำเสนอให้เห็นภาพของการสร้างตัวตนหรืออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมผ่านประเพณีพิธีกรรมที่กระทำสืบทอดกันมาเนิ่นนาน ในฐานะของกลุ่มชนท้องถิ่นชาวบ้านเหล่านี้เปรียบเสมือนชนกลุ่มน้อย การสร้างเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ผ่านความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมโดยมุ่งเน้นให้ความหมายของพระศรีธาตุและม้าคำไหลในฐานะ “อำนาจศักดิ์สิทธิ์” ซึ่งได้

สร้างขึ้นด้วยความเคารพบูชาในพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ เรื่องราวความคิดความเชื่อนี้ ได้ถูกสร้างขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องเล่า วัตถุ เหตุการณ์ ปรากฏการณ์ทาง ธรรมชาติ และความเชื่อดั้งเดิมที่ผสมผสานกันด้วยความกลมกลืนตั้งแต่อดีตมาจนกระทั่ง ปัจจุบัน แม้ว่าในอนาคตแนวโน้มของพิธีกรรมอาจจะลดบทบาทหรือเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม ชาวบ้านยังคงยืนยันว่าจะปฏิบัติสืบทอดต่อไปเพื่อให้เยาวชนรุ่นหลังได้รู้จักตัวตนและไม่ลืม รากเหง้าแห่งบรรพชน

บรรณานุกรม

- จารุบุตร เรืองสุวรรณ. (2520). **ของดีอีสาน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา. (2513). **การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- ธิดา สาระยา. (2552). **อารยธรรมไทย**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- นิยม โกษาวงษ์. (15 กรกฎาคม 2558). **สัมภาษณ์**. ราษฎร. ตำบลธาตุ อำเภอบึงฉลือ จังหวัดอุตรธานี.
- ปฐม หงส์สุวรรณ. (2550). **กาลครั้งหนึ่ง : ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2556). **นานมาแล้ว : มีเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรมาณูชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (ม.ป.ป.). **ปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- ประสันต์ ธาตุชัย. (15 กรกฎาคม 2558). **สัมภาษณ์**. อาจารย์. ตำบลธาตุ อำเภอบึงฉลือ จังหวัดอุตรธานี.
- ปริตตา เหนิมเฝ้า กอนันตกุล. (2536). **ภาษาของจิตกรรมไทย การศึกษารหัสภาพ และความหมายทางสังคมวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พลูหลวง (นามแฝง). (2534). **พยากรณ์ความฝัน**. กรุงเทพฯ: ข้าวฟ่าง.
- ล้วน พรหมโสภา. (15 กรกฎาคม 2558). **สัมภาษณ์**. ราษฎร. ตำบลธาตุ อำเภอบึงฉลือ จังหวัดอุตรธานี.
- ศิราพร ลีตะฐาน. (2539). **แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อและศาสนาในสังคม**. เอกสารการสอน ชุดวิชาความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ศิราพร ณ ถลาง. (2552). **ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน — นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สมชาติ มณีโชติ. (2554). พระธาตุพนม : ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 7. (2542). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์จำกัด.
- สุภาวดี เจริญเศรษฐม. (2548). ความเชื่อ : มิติแห่งเหตุผลและความมกมาย. วารสารรามคำแหง, 22(3).
- Bocock, R. (1974). *Ritual in Industrial Society*. George Allen & Unwin Ltd.
- Coomaraswamy, Anada K. (1979). *Elements of Buddhist Iconography*. New Delhi: Munshiram Monoharlal.
- Malinowski, Bronislaw. (1954). Myth in Primitive Psychology. *Magic, Science and Religion*. New York: Doubleday Anchor Books. 95 — 148.
- Mthai. (2558). ขบวนพ็อนร้อัญเชิญดวงวิญญาณม้อค่าไหลและพระศรีธาดู. [ออนไลน์]. ได้จาก: <http://travel.mthai.com> [สืบค้นเมื่อ 11 กรกฎาคม 2558].
- Snodgrass, Adrian. (1988). *The Matrix and Diamond World Mandalas in Shingon Buddhism*. New Delhi: Pradeep Kumar Goel.
- Thailandexhibition. (2558). งานนิทรรศการเทศกาลงานประจำปี. [ออนไลน์]. ได้จาก: <http://www.thailandexhibition.com> [สืบค้นเมื่อ 11 กรกฎาคม 2558].
- Turner, Victor W. (1967). *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. New York: Cornell University Press.

